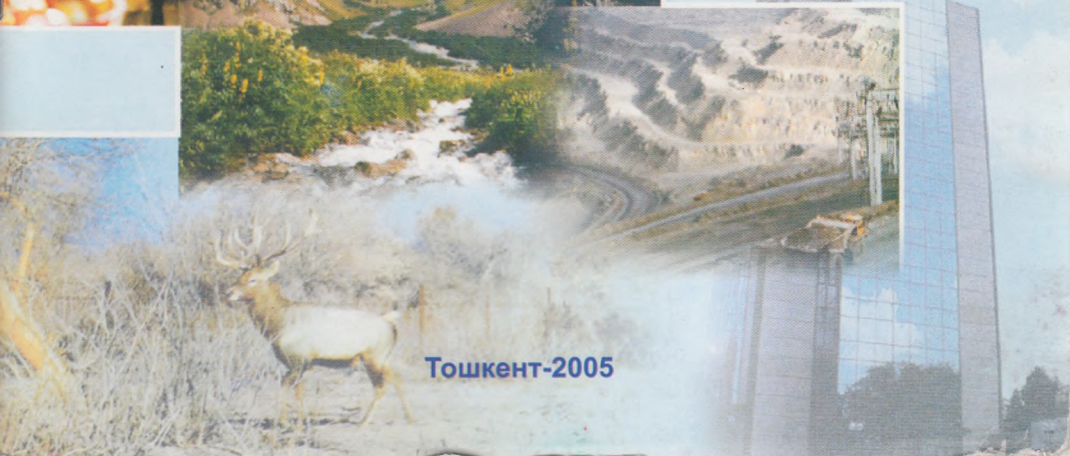
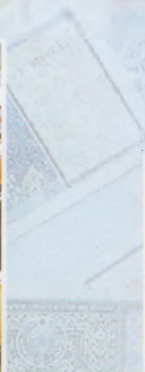

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
Конституциясининг
13 йиллигига
бағишланади

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ ВА ЖАМИЯТНИING ИҚТИСОДИЙ НЕГИЗЛАРИ

Тошкент-2005

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

ИНСОН ХУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ МАРКАЗИ

Шухрат ФАЙЗИЕВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
КОНСТИТУЦИЯСИ ВА ЖАМИЯТНИНГ
ИҚТИСОДИЙ НЕГИЗЛАРИ

Тошкент-2005

34(93)
Ф-20. Тошкент Давлат юридик институти Ўқув-услугий кенгашининг 2005 йил 29 сентябрдаги 1-баённомаси билан тасдиқланган ва нашрга тавсия этилган.

Ш.Х.Файзиев. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва жамиятнинг иқтисодий негизлари. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х.Саидов. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. 37-бет.

Тахрир хайъати: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев
доцент Д.Қ. Аҳмедов
ю.ф.н., доц. Н. Сабуров
ю.ф.н. С.М. Хидиров

Ушбу рисолада Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг жамиятнинг иқтисодий негизлари деб, номланган XII бобида мустақамланган қоида-талабларнинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий-экологик аҳамияти баён этилган. Рисолада Ўзбекистон Республикасида ижтимоий-иқтисодий ислохотларининг зарурияти, ривожланиш тамойиллари ва уларнинг ҳуқуқий асослари таҳлил этилган, жамиятнинг иқтисодий асоси ҳисобланган мулкчиликнинг шакллари, объектлари, субъектлари ва ҳуқуқий кафолатлари ҳамда давлат экологик сиёсатининг асосий йўналишлари, умумий бойлигимиз ҳисобланган ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ва бошқа табиий ресурсларни ҳуқуқий тартибга солиш асослари хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Рисола кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Библиотека

СамСХУ

ИИР. №

32758/10

© Ш.Х.Файзиев.

© Тошкент Давлат юридик институти, 2005 йил.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. Ушбу мақсадларни амалга ошириш учун мустақиллигимизнинг илк кунлариданок сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маънавий-маърифий жабҳаларда кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида бозор иқтисодиётининг асосий тамойил ва қоида-талаблари мустаҳкамланган бўлиб, барча мулк шаклларининг тенглиги, хусусий мулк ҳуқуқининг дахлсизлиги, тадбиркорлик фаолиятининг эркинлиги ва қафолатлари, ишлаб чиқариш ва хўжалик субъектларининг эркин рақобат асосида ривожланиши, истеъмолчилар ҳуқуқларининг қафолати учун ҳуқуқий пойдевор бўлиб хизмат қилади.

Ҳаммамизга маълумки, Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларнинг бош мақсади - барқарор ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини, кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини қуриш ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир” мавзусидаги маърузасида 2005 йилда иқтисодий ислохотларни амалга оширишнинг асосий устувор вазифаси қилиб – бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш этиб белгиланди. Шунингдек, иккинчи асосий устувор вазифа – хусусий тармоқнинг жадал ривожланишини, унинг мамлакат иқтисодиётидаги улуши кўпайишини таъминлаш қилиб белгиланди. Бу соҳада эса энг муҳим вазифалар:

биринчидан, давлат тузилмаларининг хусусий тадбиркорлик фаолиятига аралашувини янада кўпроқ чеклаш;

иккинчидан, хўжалик субъектларига нисбатан қўлланадиган жазо чоралари тизимини тўлиқ қайта кўриб чиқиш, яъни қасддан содир этилмаган ва катта бўлмаган қоидабузарликлар учун жазо чораларини қамайтириш ва тадбиркорлар етказилган зарарни ихтиёрий равишда тўлиқ қоплаган ҳолларда жазони қўллашдан воз кечиш;

учинчидан, хусусий тадбиркорларга зарур ресурсларни сотиб олиш ва ўз махсулотини сотиш учун бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтириш бўйича бошланган ишларни давом эттириш, биржа ва аукцион савдолари орқали сотилаётган товарлар тури ва ҳажминини кенгайтиришга қаратилган қатъий чора-тадбирлар кўриш, марказлаштирилган таксимот тизимига қайтишга бўлган ҳар қандай уринишларга барҳам бериш;

тўртинчидан, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, молиявий кўмак, қўшимча солиқ имтиёзлари ва преференциялар беришни тақозо этади.

Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, айниқса, кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий юксалишида энг муҳим омиллардан бири бўлиб келган.

Бугунги кунда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда хўжалик юритувчи субъектларнинг виждонан рақобатчилик қилишлари, ҳалол мол-мулк орттиришлари учун ҳар томонлама кенг шароитлар яратиб берилган.

Маълумки, давлатимизнинг Асосий Қонунида табиий ресурсларга нисбатан мулкчилик масалалари, ер, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш билан боғлиқ Конституциявий қоида-талабларнинг белгиланиши ўз навбатида давлат экологик сиёсати асосий йўналишларининг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлади. Бугунги кунда йигирмадан ортик табиатни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ мураккаб муносабатларни тартибга соладиган қонунлар қабул қилинди. Ушбу қонунларда белгиланган шахсларнинг экологик ҳуқуқ ва мажбуриятлари, экологик ҳуқуқий механизмнинг мазмун-моҳияти ифодаланган бўлиб, уларни амалда қўллашда барча фуқаро, мансабдор шахслар ва давлат органларининг масъулиятини оширишга хизмат қилади.

КОНСТИТУЦИЯ - ЖАМИЯТДАГИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСИ

Бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташиқил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устуңлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиши эркинлиги, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкдан маҳрум этилиши мумкин.¹

Бозор муносабати – бу давлатнинг иқтисодий фаолиятга аралашиси чекланган, яъни маълум бир жамият эҳтиёжлари асосидагина аралашиси давлат қонунчилиги билан белгиланган ўзига хос эркин муносабатлар тизимидир. Айнан ушбу аралашув бозор муносабатлари тизимида тадбиркорлик субъектларининг эркин фаолиятига давлат органларининг аралашувини чеклаш билан ҳам боғлиқдир.

Ҳозирги кунда Республикамиз Президентининг тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини қўллаб-қувватлашга, уларнинг мустақил фаолиятига турли аралашувларни чеклаш, уларга кенг йўл очиб беришга қаратилган бир қатор Фармон ва қарорлари эълон қилинди. Жумладан:

1. 2005 йил 14 июндаги “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон иқтисодиётда янги босқичга ўтишнинг ҳуқуқий пойдевори бўлди.²

Фармонда тизимли асосда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш ҳамда иқтисодиётни эркинлаштиришнинг асосий устувор йўналишлари рўёбга чиқарилишини таъминлайдиган, давлат ҳокимияти олий органлари, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати, вазирликлар ва идоралар даражасида тасдиқланиши лозим бўлган қонун ҳужжатлари ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар рўйхати, тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритиладиган ҳамда ўз кучини

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2003.

² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 23-24-сон, 2005 й.

йўқотини кўзда тутилаётган меъёрий ҳужжатлар белгилаб берилди.

2. 2005 йил 14 июндаги “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш, суд-ҳуқуқ тизимини янада эркинлаштириш, назорат органларининг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига аралашувини камайтириш, уларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, тадбиркорлик фаолияти асоссиз чекланишига йўл қўймаслик, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддаси талабларига сўзсиз риоя этиш мақсадида қабул қилинган.³

Мазкур Фармонда тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолиятини текшириш (тафтиш қилиш) белгиланган тартибда фақат давлат солиқ хизмати органлари, улар томонидан текшириш давомида солиқ ва валютага оид жиноят аломатлари аниқланган тақдирда эса - Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Солиқ ва валютага оид жиноятларга қарши кураш департаменти томонидан амалга оширилиши, назорат органларининг раҳбарлари ва мансабдор шахслари тадбиркорлик субъектларини ўз ваколатлари ва назорат соҳаси доирасидан ташқари масалалар бўйича ҳар қандай текширувлар ўтказганлиги учун шахсан жавобгар, ҳатто жиноий жавобгар ҳам бўлиши, фақат кўзғатилган жиноий иш юзасидан текширишни тайинлаш тўғрисидаги қарор ёки шундай текширувларни ўтказиш тўғрисида назорат органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича махсус ваколатли органнинг қарори мавжуд бўлгандагина қонунда кўзда тутилган ҳолларда тадбиркорлик субъектининг текширилаётган хўжалик юритувчи субъект билан ўзаро муносабатларинигина муқобил тарзда текширишга йўл қўйилиши, муқобил текширишларни ўтказиш чоғида тадбиркорлик субъектларига бориш ва улардан текширишга тааллуқли бўлмаган молия-бухгалтерия ёки бошқа ҳужжатларни талаб қилиш ман этилиши белгиланди.

Фармондаги энг асосий янгиллик – бу тадбиркорлик субъектларига фақат суд орқали қўлланилиши мумкин бўлган ҳуқуқий таъсир чоралари белгиланганидир. Булар, тадбиркорларнинг фаолиятини тугатиш ва тўхтатиб қўйиш, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштириш

³ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 23-24-сон, 2005 й.

борасида аниқланган ҳолларни истисно этганда, уларнинг банклардаги ҳисобварақлар бўйича операцияларини тўхтатиб қўйиш, хукукбузарлик предметларини давлат даромадига ўтказиш, тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари билан шуғулланиш лицензиялари (рухсатномалари)ни ўн иш кунидан кўпроқ муддатга тўхтатиб қўйиш ёки амал қилишини тугатиш ва бекор қилиш энди тегишли судларнинг қарорлари билан ҳал қилинади.

Бундан ташқари Фармонда давлат органларининг ноқонуний қарорлари ёки шу органлар мансабдор шахсларининг қонунга ҳилоф ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида тадбиркорлик субъектига етказилган зарарнинг ўрни суд қарори асосида тўла ҳажмда бевосита ана шу давлат органлари томонидан, биринчи навбатда, уларнинг бюджетдан ташқари жамғарма маблағлари ҳисобига копланиши зарарларнинг ўрнини коплаш суд қарори билан ана шу етказилган зарар учун айбдор бўлган давлат органларининг мансабдор шахсларига, қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва миқдорларда юкланиши мумкинлиги каби масалалар ҳам ўз ифодасини топган.

Таъкидлаш жоизки, тадбиркорларга нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини қўллашнинг судларга берилиши тадбиркорлар ҳуқуқ ва эркинликларининг мустақкам қафолатини таъминлайди.

Фармонда ушбу талабларнинг мустақкамлаб қўйилиши тадбиркорлар фаолиятини асоссиз текширишлар сонининг кескин камайишига олиб келиши билан бирга, назорат қилувчи органлар томонидан такрорий текширишларнинг олдини олди, вақтни зое кетказиш ва ортиқча асаббузарликларга чек қўйилди, тадбиркорларга самарали меҳнат қилишлари учун кенг имконият яратилди.

3. 2005 йил 15 июндаги “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида”ги Қарор тадбиркорлик субъектлари фаолияти учун янада қулай шарт-шароитлар яратиш, халқаро амалиётга мувофиқ ҳисобот тизими ва уни тақдим этиш тартибини такомиллаштириш, шунингдек қўшимча ҳисоботни ноқонуний талаб этиш ҳолларига йўл қўймаслик мақсадида қабул қилинган ва унда солиқлар, йиғимлар, ажратмалар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашнинг амалдаги муддатлари сақлаб қолинди.⁴

Маълумки, ишнинг қўзини билган ҳар бир тадбиркор бажариши керак бўлган ишларининг қунлик эмас, керак бўлса соатлик ҳисобини

⁴ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 23-24-сон, 2005 й.

олиб боради. Ҳисобот даврида эса турли идораларга бориб, ҳисоботлар топширишни учун 5-10 кун вакти кетарди.

Қабул қилинган Фармонга асосан, энди тадбиркорлар томонидан ҳисоботлар ҳар чорак якуни бўйича топширилади. Ушбу қонда нафақат тадбиркорларга, қолаверса, назорат органларига ҳам вақтларини тежаб, тажалган вақтдан самарали фойдаланиш имкониятини келтириб чиқарди.

4. 2005 йил 20 июндаги “Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-табирлар тўғрисида”ги Фармон кичик бизнес субъектларининг жадал ривожлантиришини ҳамда уларнинг мамлакат иқтисодиётидаги аҳамияти ва улушини тубдан ошириш мақсадида қабул қилинган.⁵

Қарорга асосан, 2005 йилнинг 1 июлидан бошлаб микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солиқ, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси, Республика йўл жамғармаси ва Мактаб таълими жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлаш ўрнига ягона солиқ тўлови жорий этилди, шунингдек янги ташкил этилган бундай корхоналарга бир йил муддатга солиқ тўлашни кечиктириш имконияти белгиланди.

5. Ўз фаолиятини энди бошлаган тадбиркорлик субъектлари етарли билим ва ҳаётий тажрибага эга бўлмасликлари сабабли бу йўлда хатоликларга йўл қўйишлари, ҳисоб-китобда адашишлари мумкин. Бундай ҳолларда уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга қонуний жавобгарлик белгилашда енгилликлар яратиш мақсадида “Тадбиркорлик субъектларининг ҳўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди.⁶

Фармонда тадбиркорлик субъектлари томонидан биринчи марта содир этилган, қасддан қилинмаган ва кам аҳамиятли ҳуқуқбузарликлар бўйича маъмурий жавобгарлик чораларини қўллаш, шунингдек, материалларни суд органларига тақдим этмасдан, маъмурий тартибда ҳал этиш тартиби ва давлат мақсадли жамғармаларига тўловлар камроқ тушишига олиб келмайдиган ҳуқуқбузарликлар бўйича ҳам тадбир қилиниши, агар тадбиркорлик субъектининг солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўламаганлиги тўғрисидаги ҳуқуқбузарлик материаллари суд

⁵ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 25-26-сон, 2005 й.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 23-24-сон, 2005

органларига топширилган холларда, улар етказилган зарарнинг ўрнини бир ой муддатда ихтиёрий копласа, ҳамда унинг оқибатларини бартараф этса, молиявий санкциялардан озод этилиши белгиланди.

6. Тадбиркорлик субъектларини текширишни ташкил қилиш тизимини такомиллаштириш ва текширишлар сонини кескин қисқартириш, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига қатъий риоя этилиши учун назорат органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтириш мақсадида 2005 йил 5 октябрда “Тадбиркорлик субъектларини текширишни янада қисқартириш ва унинг тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармон қабул қилинди.

Мазкур Фармонда янги ташкил қилинган микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолиятини улар давлат рўйхатига олинган пайтдан бошлаб икки йил мобайнида режа асосида текшириш ўтказилмаслиги; микрофирмалар, кичик корхоналар ва фермер хўжаликларининг молия-хўжалик фаолиятини ҳар тўрт йилда кўпи билан бир марта, бошқа тадбиркорлик субъектларини эса ҳар уч йилда кўпи билан бир марта режа асосида текшириш; тадбиркорлик субъектлари текшириш натижалари бўйича назорат органларининг тақдимномаларини бажарган, шунингдек етказилган зарарни белгиланган муддатда ва тўлиқ ҳажмда ихтиёрий равишда копланган тақдирда уларга нисбатан молиявий жазо чоралари қўлланилмаслиги ўз аксини топган.⁷

Тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шароитлар яратиш, ишчанлик мухитини такомиллаштириш, уларнинг чет эллик шериклар билан алоқаларини йўлга қўйишга қўмаклашиш мақсадида 2004 йил 3 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди.⁸ Қонунга асосан, савдо-саноат палатасининг асосий вазифалари этиб қуйидагилар белгиланди:

- Ўзбекистон Республикасида тадбиркорликни, энг аввало кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қўмаклашиш;

- тадбиркорларга чет эллик шериклар билан амалий мулоқотлар ва алоқаларни кенгайтиришда, экспорт маҳсулотини ташқи

⁷ “Тошкент оқиноми” шаҳар ижтимоий-сиёсий газетаси. №198(10.503), 6.10.2005 й.

⁸ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси савдо-саноат палатаси тўғрисида”ги Қонуни. 03.12.2004 й.

бозорларга олиб чиқишда, шунингдек ракобатбардош тайёр маҳсулот чиқаришни таъминловчи янги ишлаб чиқаришлар барпо этиш ҳамда мавжуд ишлаб чиқаришларни техникавий жиҳатдан қайта жиҳозлаш учун тўғридан-тўғри чет эл инвестицияларини жалб этишда кўмаклашиш;

- бошқа давлатларнинг савдо-саноат палаталари ва тадбиркорлар жамоат бирлашмалари билан ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳамда ривожлантириш;

- тадбиркорларга кенг турдаги хизматлар кўрсатиш, шу жумладан, ахборот таъминоти ва маслаҳат ёрдами бериш, Ўзбекистон Республикасининг ишлаб чиқарувчилари ҳақидаги, улар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулот ва инвестициявий имкониятлар тўғрисидаги ахборотни, шунингдек потенциал шерикларга ва замонавий технологиялар харид қилиш имкониятларига оид маълумотларни ўз ичига олувчи бизнес-каталоглар эълон қилинишини ташкил этиш;

- тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай муҳитни шакллантириш, халқаро ҳуқуқ ва бизнес юритиш амалиётининг умумэътироф этилган нормаларини жорий қилиш, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишнинг ҳуқуқий ва иқтисодий шароитларини яхшилашга қаратилган қонун ҳужжатларини такомиллаштириш юзасидан таклифлар тайёрлаш

чора-тадбирларини кўриш;

- тадбиркорларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш, шу жумладан давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари билан муносабатларда, шунингдек судда ифода этиш ҳамда ҳимоя қилиш;

- тадбиркорлик фаолияти учун кадрлар таълими ва уларни тайёрлаш тизими ривожлантирилишини, тадбиркорларни ўқитиш ва уларнинг малақасини ошириш ташкил этилишини қўллаб-қувватлаш.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси бир қатор хорижий давлатлар билан, жумладан, "Литва Республикаси билан иқтисолчй ҳамкорликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида", "Ўзбекистон Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси (Савдо-саноат палатаси) билан Эрон Савдо, саноат ҳамда тоғ-кон саноати палатаси ўртасида ҳамкорлик тўғрисида", "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Миср Араб Республикаси Ҳукумати ўртасида савдо тўғрисида", "Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Чех Республикаси Ҳукумати ўртасида Савдо-иқтисодий ва илмий-

техникавий ҳамкорлик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси ва Россия Федерацияси ўртасидаги иқтисодий ҳамкорлик бўйича ҳукуматлараро комиссия тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси билан Россия Федерацияси ўртасидаги савдо муносабатлари тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Озарбайжон Республикаси Ҳукумати ўртасида 2001-2010 йилларга мўлжалланган иқтисодий ҳамкорлик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Бангладеш Халқ Республикаси Ҳукумати ўртасида савдо ва иқтисодий ҳамкорлик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Словакия Республикаси Ҳукумати ўртасида савдо-иқтисодий ва илмий-техникавий ҳамкорлик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Саудия Арабистони Подшоҳлиги Ҳукумати ўртасида савдо, иқтисод, инвестициялар, техника, маданият, спорт ва ёшлар ишлари соҳаларида ҳамкорлик қилиш тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Молдова Республикаси Ҳукумати ўртасида эркин савдо тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Эрон Ислоҳ Жумҳурияти Ҳукумати ўртасида савдо-сотик ҳамкориши тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати билан Польша Республикаси Ҳукумати ўртасида иқтисодий ҳамкорлик ва савдо-сотик тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикасининг Ҳукумати билан Покистон Ислоҳ Республикасининг Ҳукумати ўртасида иқтисодий ва савдо ҳамкориши тўғрисида”⁹ги ва яна шу каби қатор халқаро Битимлар имзоланган ва ўзаро манфаатли алоқалар йўлга қўйилган.

Турли давлатларнинг иқтисодий негизлари турлича бўлади, масалан социалистик давлатларда иқтисодий негизни асосан давлат мулки ташкил этса, демократик давлатларда эса иқтисодиётнинг негизини турли шаклдаги мулк ташкил этади. Хусусан, республикамизда ҳам давлатнинг иқтисодий негизини хилма хил мулк шакллари ташкил этади.

Иқтисодий негиз – бу давлат иқтисодий ҳаётининг асосини қамраб олиб, мавжуд бўлган мулк шаклларининг хусусиятини, ижтимоий йўналишга қаратилган ишлаб чиқариш мақсадини, ижтимоий маҳсулотнинг адолатли тақсими таъминини ва халқ хўжалигини бошқариш асосларини белгилаб берадиган мулк муносабатлардан иборат.⁹

Конституциямизнинг **"Жамиятнинг иқтисодий негизлари"**га бағишланган XII бобининг 53-моддасида мамлакат иқтисодий

⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳ. –Т.: “Ўзбекистон”, 1995 йил, 154-бет.

асосини ташкил этувчи «бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иктисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этиши, давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқини устунлигини ҳисобга олиб, иктисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлиги, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилиши кафолатланиши» тўғрисидаги конституциявий норма белгиланиб, у ўз ўрнида мамлакат иктисодий муносабатларини тартибга солувчи конституциявий принцип ҳисобланади. Шунингдек, Конституцияда хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясида эканлиги ҳамда мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагана мулкдан маҳрум этилиши мумкин, деб белгиланган. Хусусий мулкнинг Асосий қонунда мустаҳкамланиши, унинг бозор муносабатларида ҳуқуқий тартибга солинишини белгилайди, ҳамда уни бошқа мулк шакллари билан тенг шароитларда ҳимоя қилинишини кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунининг асосий мақсади ва вазифалари - фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятида эркин иштирок этиши ва манфаатдорлиги учун кафолатлар ҳамда шароитлар яратишдан, улар фаолиятининг самарадорлигини ошириш, шунингдек, тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатдир.

Мазкур Қонунда тадбиркорларга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг ғайриқонуний қарорлари, уларнинг мансабдор шахслари ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади. Шунингдек, қонун билан тадбиркорлик субъектларининг қонун ҳужжатларида ман этилмаган ҳар қандай фаолиятни амалга ошириш; ўз маҳсулоти (ишлари, хизматлари) ва даромадлари (фойда)ни тасарруф этиш; ташқи иктисодий фаолият ва ахборот олиш эркинлиги ҳамда пул маблағларини тасарруф этиш; мулк ҳуқуқи ва бошқа ашёвий ҳуқуқлари; хомашё, товарлар ва хизматлар бозорида эркин фаолият юритиш; кредит ресурсларидан эркин фойдаланиш; фирма номи, товар белгиси (хизмат кўрсатиш белгиси)дан фойдаланиш; тадбиркорлик фаолиятига аралашмаслик ва бошқа кафолатлари мустаҳкамланган.

Мулксиз ижтимоий муносабатларни ривожлантиришнинг, мамлакатда халқ фаровонлигини таъминлашга қаратилган чора-

тадбирларни амалга оширишнинг иложи йўқ. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мулкчиликка бағишланган нормалар ҳар томонлама ривожлантирилиб мулкчиликка оид қондалар Фуқаролик кодекси ва «Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида»ги Қонуни ва бошқа қонун ҳужжатларида ўз ифодасини топган.

Республикамиз иқтисодиётида эркинлаштириш жараёни амалга оширилмоқда ва бу жараён энг муҳим масалани - мулк масаласини, кўп укладли иқтисодий тузумни ва унда хусусий мулкнинг ҳал қилувчилик ролини таъминлашни тақозо этади. Мулкдорлар синфининг шаклланиши жамиятда барқарорлик ва иқтисодий ўсишни кафолатлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов шундай таъкидлайди: "Иқтисодиётимизни эркинлаштириш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришда қатъий чоралар кўриш, хусусий мулкнинг иқтисодиётдаги ўрни ва таъсирини кенгайтириш, кичик ва ўрта бизнесга, ишбилармонлик ва тадбиркорлик соҳаларига янада эркинлик ва имтиёзлар бериш, улар учун барча зарур имкониятларни яратиш ва рағбатлантириш, - бу масалалар устида қонунчилик соҳаси ва амалиётимизда бошлаган ишларимизни давом эттириш ҳамда чуқурлаштириш лозимлиги ҳаммамизга аён бўлиши керак".¹⁰

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 167-моддасига асосан Ўзбекистон Республикасида мулк хусусий мулк ва оммавий мулк шаклларида бўлади.

Хусусий мулк ҳуқуқининг объектлари доираси жуда кенг бўлиб, улар: уй-жойлар, хонадонлар, дала ҳовлилар, экинлар, ҳайвон ва паррандалар, уй-рўзғор буюмлари, акциялар, облигациялар ва бошқа қимматбаҳо қоғозлар, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, савдо ва бошқа хўжалик фаолияти соҳасида корхоналар, мулккий комплекслар, бинолар, иншоотлар, ускуна, транспорт ва бошқа ишлаб чиқариш воситалари, ихтиролар, селекция ютуқлари, саноат намуналари ва интеллектуал фаолиятнинг (мулкнинг) бошқа натижалари, истеъмол қилишга ва ишлаб чиқаришга мўлжалланган ҳар қандай мол-мулк қонунларга мувофиқ хусусий мулк бўлиши мумкин, айрим мол-мулк турлари бундан мустасно. Ушбу объектлар хусусий мулк ҳуқуқи асосида фуқароларга ҳам, юридик шахсларга ҳам тегишли бўлиши

¹⁰ Каримов И.А. Янгиланиш ва узғаришлар жараёни ортага қайтмайди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг саккизинчи сессиясидаги маърузаси. Халқ сўзи, - 2002 йил 5 апрель.

мумкин.¹¹

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 213-моддасига асосан, республика мулки ва маъмурий-худудий тузилмалар мулки (муниципал мулк)дан иборат бўлган давлат мулки оммавий мулк бўлиб ҳисобланади.¹²

Ўзбекистон Республикаси халқи давлат мулкининг субъектидир. Мулкий ҳуқуқни халқ номидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва улар ваколат берган давлат бошқаруви органлари амалга оширади. Ўзбекистон Республикасининг мутлақ мулки: ер (қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда, тартибда ва шартларда мулк килиб берилган ерлардан ташқари) ер ости бойликлари, ички сувлар, жумҳурият ҳудуди доирасидага ҳаво ҳавзаси, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, давлат ҳокимияти ва идора органларининг мол-мулки, республика халқларининг маданий ва тарихий бойликлари, республика бюджетининг маблағлари, республика ва давлат аҳамиятидаги банklar, суғурта заҳира фондлари ва бошқа давлат фондлари, давлат аҳамиятига молик корxonалар, давлат олий ўқув юртлари, ижтимоий-маданий соҳа объектлари ҳамда иктисодий мустақиллигини таъминловчи бошқа мол-мулклар киради. Давлат талаб-эҳтиёжларини таъминлаш учун Қорақалпоғистон Республикаси томонидан ер майдонлари ҳамда бошқа табиий заҳиралар ва объектларни бериш тартиби Қорақалпоғистон Республикаси билан Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги шартномада белгилаб қўйилади.

Ўзбекистон Республикасининг давлат мулкига маъмурий-худудий тузилмаларнинг мулки (муниципал мулк) киради. Давлат мулкини тасарруф этиш ва бошқаришни халқ (маъмурий-худудий тузилма аҳолиси) номидан тегишли халқ депутатлари Кенгашлари ва улар ваколат берган давлат бошқаруви идоралари (масалан: ҳокимлар) амалга оширадилар. Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-худудий тузилмаси бюджет ёки бошқа маблағлар ёҳуд улар ихтиёридаги корxonалар, ташкилотлар, муассасаларнинг маблағи ҳисобига ҳосил қилинади ёки сотиб олинadиган мулк тегишли равишда Ўзбекистон Республикасининг мулки ёки маъмурий-худудий тузилманинг мулки бўлади.

Хусусий мулк бошқа мулк шакллари билан тенг ҳолда амалда бўлади ва у бирдай муҳофаза қилинади. Хусусий мулкнинг ҳуқуқий

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т., 2003 й.

¹² Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т., 2003 й.

асоси нафакат Ўзбекистон Республикаси Конституциясида, балки Фуқаролик кодекси ва бошқа жорий қонунларда ўз ифодасини топган.

Фуқаролик кодексининг 207-моддасига асосан, хусусий мулк ҳукуки шахснинг қонун ҳужжатларига мувофиқ тарзда қўлга киритган мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқидир. Хусусий мулк бўлган мол-мулкнинг миқдори ва қиймати чекланмайди.¹³

Фуқаролар, хўжалик ширкатлари ва жамиятлари, кооперативлар, жамоат бирлашмалари, ижтимоий фондлар ва давлатга қарашли бўлмаган бошқа юридик шахслар хусусий мулк ҳуқуқининг субъектлари ҳисобланадилар.

Қонун билан ман этилган айрим ашёлардан ташқари ҳар қандай мол-мулк хусусий мулк бўлиши мумкин.

Ширкат (жамоа) мулки бу хусусий мулкнинг бир тури бўлиб, бундай мулк шакллари умумийлик хусусиятига эга, у эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқларига кўра мол-мулк мулкдорларидан ҳар бирининг мулк ҳуқуқидаги улуши аниқлаб қўйилган (улушли мулк) ёки бундай улушлар аниқлаб қўйилмаган (биргалиқдаги мулк) ҳолда умумий мулк бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Мулкчилик тўғрисидаги Қонуннинг 8-моддасида ширкат (жамоа) мулкнинг субъектлари ва объектлари кўрсатилган.¹⁴ Ширкат (жамоа) мулки маҳалла мулкни, шунингдек, кооперативларнинг, ижара, жамоа корхоналарининг мулкни, жамоат ташкилотлари ва диний ташкилотларнинг, турли хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг, ассоциациялар ва юридик шахс ҳисобланган бошқа бирлашмаларнинг мулкни ўз ичига олади ва ушбу юридик шахсларнинг мулки хусусий мулк ҳисобланади. Коллектив мулкнинг ҳосил бўлиши ва кўпайиб бориши давлат корхоналарини ижарага бериш, давлат корхоналарини хўжалик жамиятларига айлантириш, фуқароларнинг ва юридик шахсларнинг мол-мулкни кооперативлар ва бошқа хўжалик жамиятлари ҳамда ширкатларни тузиш учун ихтиёрий бирлаштириш билан таъминланади.

Фуқаролик жамиятининг оstonаси бўлган маҳалланинг мулки ижтимоий ўзини-ўзи бошқаришнинг бошланғич бўғинлари-

¹³ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т., 2003 й.

¹⁴ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистоннинг янги қонунлари. –Т.: Адолат, №1, 1992.

маҳаллалар эгалик қиладиган, фойдаланадиган ва тасарруф этадиган мол-мулк, маҳалла аҳолисининг биргаликдаги меҳнат фаолияти ёки уларнинг муштарак даромадлари, шунингдек, мол-мулкдан хўжалик мақсадларидан фойдаланишдан келган тушумлар, юридик ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий бадаллари, моддий ва хайрия хусусидаги ёрдамлар, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари берадиган моддий ва молиявий ресурслар асосида вужудга келтирилган мол-мулкдан иборат. Маҳаллада истикомат қилувчи аҳоли маҳалла мулкининг субъектидир. Маҳалланинг сайлаб қўйилган органлари маҳалла мулкига тўла хўжалик юритиш асосида эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади.

Юридик шахс ҳисобланган хўжалик жамияти ва ширкатнинг мулки катнашчиларнинг қўшган хиссаси ҳисобидан, хўжалик фаолияти натижасида олинган ҳамда қонунда ман этилмаган бошқа асосларда улар томонидан қўлга киритилган мол-мулкдан ҳосил бўлади. Акциядорлик жамияти акцияларни сотиш ҳисобига ҳосил бўлган, шунингдек, ўз хўжалик фаолияти натижасида олинган ва қонунда ман этилмаган бошқа асосларга биноан қўлга киритган мол-мулкнинг эгасидир.

Мулкчилик тўғрисидаги қонунда кўрсатилишича, диний ташкилотларнинг мулкида бинолар, диний буюмлар, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва хайрия аҳамиятига эга бўлган объектлар, диний ташкилотларнинг фаолиятини таъминлаш учун зарур бўлган пул маблағлари ва бошқа мол-мулк бўлиши мумкин.

Диний ташкилотлар ўз маблағига сотиб олган ва барпо этган, фуқаролар, ташкилотлар эҳсон қилган, ман этилмаган бошқа асосларга биноан қўлга киритилган мол-мулкка эгалик қилишга ҳақлидирлар.

Диний ташкилотларга тушадиган молиявий ва мол-мулк тарзидага хайр-эҳсонлар, шунингдек, фуқаролардан келадиган пул тушумларининг ҳеч бир турига солиқ солинмайди.

Юқорида таъкидлаб ўтилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини қуйидаги иккита асосий қоида:

-биринчидан, мулк шаклларининг хилма-хиллиги;

- иккинчидан, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баробар муҳофаза этилишининг кафолатланганлиги ташкил этади.

Демак мулккий муносабатларсиз иқтисодий муносабатлар, ишлаб чиқариш жараёнлари ўз мазмунига эга эмас. Ушбу муносабатларда

давлат истеъмолчиларнинг ҳукуки устунлигини ҳисобга олиб, иктисодий фаолият, тадбиркорлик, ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баробар муҳофаза этилишини кафолатлайди.

Юргимизда ижтимоий-иктисодий ислоҳотлар босқичма-босқич амалга оширилиб, бозор инфратузилмаларини шакллантириш орқали кўп укладли иктисодиёт тизимини йўлга қўйишга эришилмоқда. Иқтисодиёт соҳасида олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг босқичма-босқич олиб борилишининг яна бир муҳим жиҳати шундаки, хусусийлаштириш, кучли рақобат, барқарор солиқ сиёсати, моддий, жавобгарлик каби бозор иқтисодиётига тегишли талаблар натижасида кам таъминланган аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишни кўзда тутлади.

Конституциямизда белгиланган давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишининг кафолатланиши каби қондалар иқтисодиётимизда туб ўзгаришлар ясалиши, чет эл инвестицияларининг кириб келиши бозор иқтисодиёти механизмининг шаклланишига, аграр соҳадаги ишлаб чиқаришнинг ўсишига имкон яратади.

«Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги 1996 йил 26 апрелдаги қонунга мувофиқ, ҳар бир истеъмолчи куйидаги ҳуқуқларга эга:

-Товар ва ишлаб чиқарувчи ҳақида тўғри ва тўлиқ маълумот олиш;

-товарнинг хавфсиз бўлиши, ҳаёти, соғлиги ва мол-мулки учун хавfli нуксони бўлгани товар, шунингдек ишлаб чиқарувчининг ғайриқонуний ҳаракати туфайли етказилган моддий зиён, маънавий зарарнинг тўлиқ ҳажмда қопланиши;

-бузилган ҳуқуқлари ёки қонун билан муҳофаза этиладиган манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб судга, бошқа ваколатли давлат органларига мурожаат қилиш;

-истеъмолчиларининг жамоат бирлашмаларини тузиш;

-истеъмолчиларнинг ижтимоий ҳимояга муҳтожлар тоифасига киритилган айрим гуруҳлари учун қонун ҳужжатлари билан савдо, маиший хизмат ва хизмат кўрсатишнинг бошқа турлари бўйича

Библиотека

СамСХИ

ИНВ. № 32758/10

имтиёзлар ва афзалликлар белгиланиши мумкин.¹⁵

Асосий қонуниimizнинг "Жамиятнинг иқтисодий негизлари" деб номланган XII бобида мустақамланган қондалар асосида Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг қуйидаги йўналишларида:

-макроиқтисодий барқарорликка эришиш;

-миллий валюта тизимини барқарорлаштириш;

-бозор инфратузилмаси-яъни, банк, молия, солиқ, фонд ва товар хом ашё биржалари, суғурта, аудиторлик, лизинг компаниялари ва тузилмаларини шакллантириш;

-хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш;

-чет эл инвесторлари иштирокида ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш;

-қишлоқ хўжалиги, автомобилсозлик, кимё, енгил саноат ва бошқа соҳаларда ислохотлар ўз натижаларини бермоқда.

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тузилиши ҳам мулк, мулкнинг қимларга тегишли эканлиги билан белгиланади. Мулксиз ижтимоий муносабатларни ривожлантиришнинг, мамлакатда халқ фаровонлигини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширишнинг иложи йўқ. Мулк ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида амалга ошириладиган ҳаракат манбаидир.¹⁶

Мамлакатимизда барпо этилаётган фуқаролик жамиятида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари алоҳида эътироф этилган бўлиб, Конституциянинг XI бобида шахсларнинг иқтисодий ҳуқуқлари белгиланиб, улар давлат томонидан қафолатланади. Жумладан, Конституциянинг 36-моддасида **"Ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақли"** эканлиги қонуний белгиланиб қўйилди. Ҳар бир инсон дунёга келиши, баъзи ҳолларда она қорнидалигидаёқ маълум миқдорда мулк ҳуқуқига эга бўлиши ва вафот этгунга қадар бу ҳуқуқ унинг мутлақ ҳуқуқи эканлиги конституциявий норма тарзида мустақамланган.¹⁷

Шунингдек, мулкчиликнинг турли хил шакллари ҳақидаги норма 1990 йил 31 октябрдаги "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги Қонунида ҳам мустақамланди.¹⁸ Унга қўра, Ўзбекистонда мулк дахлсизлиги қонуний мустақамланди.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 26.04.1996 й.

¹⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т., "Ўзбекистон", 2003.

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т., "Ўзбекистон", 2003.

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги Қонуни, 31.10.1990 й.

Ўзбекистон иктисодиётининг самарали амал қилинишига ва халқ фаровонлигининг ўсишига имконият яратувчи ҳар қандай мулкчилик шаклига руҳсат берилган.

Мулкчиликнинг ҳамма шакллари дахлсиз бўлишига ва уларнинг ривожланши учун тенг шароит яратилишига қонун қафолат беради.

Мулкка эгалик ҳуқуқи, ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқи, меҳнатнинг оқилона шарт-шароитларига эга бўлиш ҳуқуқи, маданият ютуқларидан фойдаланиш ҳуқуқи ва бошқалар Конституциямизда илк бор мустақамланди. Унга кўра, ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир. Бошқа ҳуқуқ ва эркинликлар (меҳнат, таълим олиш, ижтимоий таъминот ҳуқуқлари, илмий техника, ижод эркинлиги ва бошқалар) ҳозирги замон ва келажакни ҳисобга олган ҳолда мазмунан бойитилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра ҳар бир шахс мулкдор бўлишга, яъни у бирор бир номоддий, моддий неъматга эгалик қилиши, ундан фойдаланиши ва тасарруф қилишга ҳақлидир. Инсоннинг бу ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Ер кодекси, "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги, "Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида"ги қонунларида ва бошқа қонун ости норматив ҳуқуқий актларда ўз ифодасини топди.

Республикамиз иктисодиётида эркинлаштириш жараёни амалга оширилмоқда ва бу жараён энг муҳим масалани - мулк масаласини, кўп укладли иктисодий тузумни ва унда хусусий мулкнинг ҳал қилувчилик ролини таъминлашни тақозо этади. Мулкдорлар синфининг шаклланиши жамиятда барқарорлик ва иктисодий ўсишни қафолатлайди.

Аввало, Ўзбекистоннинг давлат мустақиллиги, иктисодий, мустақиллигининг ҳуқуқий негизларини яратиш, давлатни бошқариш қоидаларини тартибга солувчи қонунлар қабул қилинди. Ана шу йўналиш доирасида "Ўзбекистон Республикаси Давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида", "Ер ости бойликлари тўғрисида", "Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида", "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида", "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги ва бошқа сиёсий-тарихий аҳамиятга эга бўлган қонунлар қабул

қилинди.¹⁹ Мазкур қонун ҳужжатларининг қабул қилиниши натижасида ер, ер ости бойликлари, табиий ва минерал ресурслар, яратилган моддий объектлар ишлаб чиқариш ресурслари Ўзбекистон халқининг ажралмас мулки эканлиги тан олинди.

Иқтисодий тизимдаги ўзгаришларга, сифат жиҳатидан янги иқтисодий муносабатларга доир ва, энг аввало, мулкчилик муносабатларига асос соладиган қонунлар мажмуи яратилди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган ана шундай асосларни белгилаб берувчи қонунлар жумласига «Мулкчилик тўғрисида», «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида», «Ижара тўғрисида», «Давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисида», «Банкротлик тўғрисида», «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги ва бошқа қонунлар шулар жумласидандир.²⁰

Маълумки, иқтисодий ўзгаришлар ва унинг негизда шаклланган жамиятнинг иқтисодий асоси мулкчилик муносабатларига боғлиқ. Республикада мулкдорларнинг ҳуқуқи тан олинади ва қонун йўли билан ҳимоя қилинади. Ўзбекистон биринчилардан бўлиб хусусий мулкчилик ҳуқуқини эътироф қилди, мулкчиликнинг ҳамма шакллари учун тенг юридик ва ташкилий шарт-шароитлар яратилди, яъни, давлат мулкни хусусийлаштириш, давлат корхоналарини мулкчиликнинг бошқа шаклларига айлантиришнинг самарали механизми ишлаб чиқилди ва амалиётга жорий қилинди. Бунда айниқса, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишни чуқурлаштиришнинг устувор вазибалари мамлакатимиз иқтисодий мустақиллигини таъминлаш, шу билан бирга халқ хўжалигининг барча тармоқларида ислохотни босқичма-босқич амалга ошириб бориш ва ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда ерга бўлган мулкчилик тўғрисидаги муносабат

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикаси Давлат мустақиллигининг асослари тўғрисида"ги Қонуни. 30.09.1991 й., Ўзбекистон Республикасининг "Ер ости бойликлари тўғрисида"ги Қонуни, 13.12.2003 й., Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида"ги Қонуни, 29.08.2003 й., Ўзбекистон Республикасининг "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги Қонуни, 03.09.1996 й., Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонуни, 14.04.1999 й.

²⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Мулкчилик тўғрисида»ги Қонуни. 31.12.1991й., Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонуни.19.11.1991 й., Ўзбекистон Республикасининг «Ижара тўғрисида»ги Қонуни. 19.11.1991 й., Ўзбекистон Республикасининг «Давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш тўғрисида»ги Қонуни. 27.12.1996, Ўзбекистон Республикасининг «Банкротлик тўғрисида»ги Қонуни. 05.05.1994 й., Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги Қонуни. 29.08.1998 й.

конуний тарзда катъиян белгилаб кўйилди. Дехқончиликнинг миллий хусусиятларини, ер ва сувдан фойдаланишнинг тарихий анъаналарини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда ерларни ўз эгаларига берилиши ва эгалик қилиш ҳуқуқининг мерос қилиб қолдирилиши мумкинлиги катта аҳамиятга эга бўлди.

Қонунчилик жараёнининг ғоят фаол ривожланиб бораётган йўналиш – ҳўжалик юритишнинг ва институционал ўзгаришларнинг бозор шароитларига мос келадиган янги механизмини яратиш эди. Бу йўналиш қорхоналар ва ташкилотлар янги бозор инфраструктурасини вужудга келишини таъминлайдиган ҳўжалик фаолиятининг ҳамма томонларини тартибга солувчи қонунлар ва меъёрий ҳужжатларнинг улкан мажмуини ўз ичига олади.

Энг аввало, иқтисодиётнинг турли соҳаларида ҳўжалик юритаётган субъектларнинг ҳуқуқ ва иқтисодий эркинлик борасидаги мақомини белгилаб берадиган қонунлар қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг "Қишлоқ ҳўжалик кооперативи (ширкат ҳўжалига) тўғрисида", "Фермер ҳўжа-лиги тўғрисида", "Дехқон ҳўжалиги тўғрисида", "Давлат ер кадастри тўғрисида"ги ва бошқа қонунлар шулар жумласидандир.²¹ Ушбу қонунларда республикада янги ҳўжалик юритиш механизмнинг асосий қоидалари илк бор мустаҳкамланди. Бу қоидалар иқтисодий манфаатдорлик, фойда ва ўз фаолиятининг натижалари учун моддий жавобгарлик масъулиятига асосланади.

Бозор инфраструктурасини яратиш ва унинг фаолиятига ҳос жараёнларни тартибга солишни таъминлайдиган қонун меъёрлари фаол шакллантириб борилди. Уларнинг асосий қоидалари «Банк ва банк фаолияти тўғрисида», «Сугурта фаолияти тўғрисида», «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида», «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида»ги қонун ҳужжатларида белгиланган бўлиб, ҳўжалик юритиш ва ишлаб чиқариш муносабатларини ривожлантиришга хизмат қилмоқда.²²

Энг муҳими, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган

²¹ Ўзбекистон Республикасининг "Қишлоқ ҳўжалик кооперативи (ширкат ҳўжалиги) тўғрисида"ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг "Фермер ҳўжалиги тўғрисида"ги Қонуни, 26.08.2004 й., Ўзбекистон Республикасининг "Дехқон ҳўжалиги тўғрисида"ги Қонуни, 30.04.1998 й., Ўзбекистон Республикасининг "Давлат ер кадастри тўғрисида"ги Қонуни, 28.08.1998 й.

²² Ўзбекистон Республикасининг «Банк ва банк фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 25.04.1996 й., Ўзбекистон Республикасининг «Сугурта фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 05.04.2002 й., Ўзбекистон Республикасининг «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Қонуни, 27.12.1996 й., Ўзбекистон Республикасининг «Биржалар ва биржа фаолияти тўғрисида»ги Қонуни, 29.08.2001 й.

ресурсларининг кўпайиши, энг муҳими, жаҳон бозори тизими билан алоқаларининг ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни муваффақият билан ҳаётга тадбиқ этиш кўп жиҳатдан янги ҳуқуқий онг, ҳуқуқий маданиятни шакллантириш билан боғлиқ.

Ҳуқуқий маданият даражаси қабул қилинган қонунлар сони билан эмас, балки уларнинг бажарилиши билан белгаланиши яхши маълум. Бозор иқтисодиёти сари бораётган йўлимиз биз учун ҳуқуқий тарбия мактаби бўлмоғи даркор. Бинобарин, бундан келиб чиқадиган муҳим сабоқ шуки, қонунга амал қилган ҳолда яшаш ва меҳнат қилишни ўрганишимиз, ўз ҳуқуқ ва эркинликларимизни қонун орқали ҳимоялашни, ўз мажбуриятларимизни оғишмай бажаришни англашимиз, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига ҳурмат билан муносабатда бўлишимиз лозим.

Иқтисодиётни ислоҳ қилиш йўлидан бораётган мамлакатимизда тадбиркорликни ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш катта аҳамиятга эга. Иқтисодий ислоҳотларнинг бугунги босқичидаги энг муҳим ва долзарб вазифа - мулкий муносабатларни тубдан ўзгартирмоқдир. Унинг туб моҳияти мулкни ҳақиқий эгалари қўлига беришни тезлаштириш, тадбиркорлик учун кенг йўл очиб бериш ва мулкдорда янги мулк эгаси ҳиссиётини тарбиялашдан иборат.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар натижасида иқтисодиётда давлат мулкни хусусийлаштириш ҳамда тадбиркорлик ташаббуси учун имкониятлар яратиб бериш ҳисобига мулкчиликнинг нодавлат хусусий ва бошқа шакллари қарор топди.

Шу аснода давлат ва умумхалқ мулки деб эътироф этилган, аслида эса эгаси йўқ мулкнинг қаровсиз қолиши ва унинг тақдири ҳеч кимни қизиқтирмаслиги каби боқимандаликка чек қўйила бошлади. Бу жараённинг узвий давоми бўлган "ўзига қарашли бўлган мулкни сақлаш, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, мулкдор зиммасидадир" деган қоида Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 174-модасида ҳам мустаҳкамланди.²⁴

Кўп укладли бозор иқтисодиётини ҳамда ҳақиқий рақобатчилик муҳитини вужудга келтиришнинг зарурий шarti бўлган, давлат қорхоналари ва ташкилотларини жамоа ижара қорхоналарига, хўжалик жамиятлари ва ширкатларига, давлатга қарашли бўлмаган

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т. 2003.

бошка корхоналар ва ташкилотларга айлантириш йўли билан давлат монополиясида бўлган мулкчиликка барҳам берилди.

Хусусийлаштиришни кенгайтириш, мулк шаклларини тубдан ўзгартириш, ундан кўзланган мақсад мулкни чинакам мулкдорлар қўлига топшириб, уларда мулкдорлик туйғусини шакллантириш ва бозор инфраструктурасини ташкил этиш қоидаларини ўзида мужассам этиб, мамлакат иқтисодиётини олға силжишининг муҳим шарт бўлиб қолмоқда.

КОНСТИТУЦИЯ: МУЛК ШАКЛЛАРИ, УЛАРНИНГ ОБЪЕКТЛАРИ, СУБЪЕКТЛАРИ ВА МУҲОФАЗА ҚИЛИНИШИ

*Мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги, фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт.*²⁵

Жамиятнинг иктисодий мустақиллигини таъминлаш мамлакатимизда бозор муносабатларини шакллантириш билан чамбарчас боғлиқ. Зеро, ҳеч қайси бир жамиятни мулкчилик муносабатларисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Инсоният яралгандан буён ҳозирги давргача бўлиб ўтган тараққиёт жараёнида мулкнинг турли, яъни ибтидоий-жамоа (уруғчилик) даври мулкчилиги, кулдорлик давридага мулкчилик, феодал давр мулкчилиги, капиталистик ва социалистик мулкчиликлари каби қўринишлар маълум бўлиб, мулкчилик муносабатлари таъсирида ҳар бир жамият маълум миқдордаги ривожланишига сезиларли таъсир этиб келган.

Маълумки, кишилик тараққиёти дунёнинг барча мамлакатлари ва минтакаларида турли даврларда, турлича ҳолатларда юз бергани билан, шаклан ва мазмунан айтиб бир хил тартибда амалга ошган. Жумладан, мулкчилик, мулкка бўлган муносабат жамият тараққиётининг ва кишилар дунёқараши ҳамда эҳтиёжларининг маҳсули сифатида шаклландир. Демак, Ўзбекистон Республикасида ҳам жамият ривожини иктисодий ҳаётининг асосини ташкил этувчи, халқнинг моддий манфаатларига хизмат қилувчи мулкчилик муносабатларга боғлиқдир.

Бозор иктисодиёти ижтимоий-иктисодий муносабатларнинг энг мураккаб ва жамият иктисодий тараққиёти учун ўта муҳим омилдир.

Жамият иктисодий тараққиётининг асосини ташкил этувчи мулк - табиат бойликларини, ишлаб чиқариш воситаларини ҳамда ишлаб чиқариш фаолияти натижаларини муайян шахслар ёки уларнинг жамоалари томонидан ижтимоий ўзлаштиришга асосланган шахслар ўртасидаги муносабатлар натижаси бўлиб, бунда бирор мол-мулкнинг кимга тегишли эканлиги аниқ белгилаб қўйилади. Биз яшаётган жамиятнинг ижтимоий-иктисодий тузилиши ҳам мана шу мулк асосида, унга нисбатан мулк ҳуқуқининг кимга тегишли

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2003.

эканлиги билан белгиланади.

Шу ўринда мулк ҳукуки тушунчасига тўхталиб ўтадиган бўлсак, мулк ҳукуки - бу мулкдорга ўз мулки устидан тўла "хўжалик (эгалик) ҳукмронлиги"ни амалга ошириб, мулкдан фойдаланиш тартиби, йўналиши, уни сақлаш имкониятини белгилашни фақат мулкдорга берадиган кенг камровли ашёвий ҳуқуқ ҳисобланади.

Мулкдорнинг ҳуқуқлари фуқаролик қонунчилиги учун аъъанавий бўлган учликдан, яъни эгалик, фойдаланиш ва тасарруф этишдан иборатдир.²⁶ Бироқ, мулк ҳуқуқининг таркибида бошқа ҳуқуқлар ҳам белгиланиши мумкин, шу билан бир қаторда мол-мулкни бошқариш соҳасида ҳам. Мулкдор ўзининг барча ҳуқуқларидан кенг фойдаланган ҳолда мол-мулкни шахсан бошқариши, ёки ушбу ҳуқуқларнинг маълум бир қисмини амалга ошириб, қолган қисмини бошқа шахсга топшириши ҳам мумкин. У ўзининг мол-мулкка нисбатан эгалик, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқларини бошқа шахсга топширган ҳолда, мулкдорлигича қолади.

Мамлакатимизда мулкчиликнинг ҳамма шакллари баб-баравар ҳимоя қилиниши ва уларнинг тенг ривожланишига шароит яратиб берилган. Мулкнинг дахлсизлиги шуни англатадики, мулкдорнинг мулкый ҳуқуқлари қонун билан кафолатланади ва мулкдор бу ҳуқуқлардан фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибда ўз мулкидан маҳрум этилиши мумкин.

Мулк ҳуқуқи муддатсиздир, яъни мулк эгаси ўзига тегишли бўлган мулкдан абадий фойдаланиши, ўзининг мулк ҳуқуқини хоҳлаган вақтда тасарруф қилиши мумкин. Чунки, мулк ҳуқуқи фақат мулкдорга тегишли бўлади.

Мулк ҳуқуқи тушунчаси замирида шахснинг ўзига қарашли мол-мулкка ўз хоҳиши билан ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини ким томонидан бузилишидан қатъи назар, қонунда белгиланган тартиблар асосида уларни бартараф этиш талаби ётади. Демак, Ўзбекистон Республикасида мулк ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир шахс қонуний асосларда вужудга келтирган мулкдан ўз хоҳишига кўра ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади.

Бироқ, мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги, фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан кўрикланадиган манфаатларини

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. -Т.. 2003.

бузмаслиги шарт. Шунинг учун ҳар бир шахс яхши англаб олиши керакки, мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш инсонга берилган ҳуқуқ сифатида қаралса-да, ўз ўрнида мулк ҳуқуқи, мулкдорлик туйғуси маълум даражада масъулиятни ҳам юқлайди. Яъни мулк бу нафақат ҳуқуқ, балки масъулият ҳамдир.

Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, фаолият кўрсатаётган юридик шахслар ҳамда давлат мулк ҳуқуқининг субъектлари бўлиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигига кўра, мулк ҳуқуқининг объектлари: ер, ер ости бойликлари, сув ресурслари, ҳаво бўшлиғи, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар, корхоналар, ашёлар, шу жумладан бинолар, квартиралар, иншоотлар, асбоб ускуналар, хом ашё ва маҳсулот, пул, қимматли қоғозлар ва бошқа мол-мулк, шунингдек интеллектуал мулклардир.

Мулк ҳуқуқининг мазмуни унинг объектив ва субъектив маънодаги тушунчасидан, шунингдек мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф қилиш ҳуқуқларидан иборат.

Мулк ҳуқуқининг вужудга келиш ва бекор бўлиш асослари деганда, мулк ҳуқуқининг вужудга келиши ёки унинг бекор бўлиши билан боғлиқ бўлган юридик фактлар назарда тутилади.

Мулк ҳуқуқининг вужудга келиши асослари жамиятнинг иқтисодий тизимида ўз ифодасини топади. Мулк ҳуқуқи табиат неъматларини ўзлаштириш, ишлаб чиқариш тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш натижасида янги ашёларни вужудга келтириш, хусусийлаштириш, национализация(миллийлаштириш) қилиш, мусодара қилиш, эгасиз мулкнинг суд қарори билан давлат ихтиёрига олиниши, эгаси бўлмаган мулкка ёки эгаси бўлса ҳам хўжасизлик билан сақланаётган мулкка, эгалари томонидан белгиланган муддатларда талаб қилиб олинмаган мулкларга, шу жумладан топилган ашёлар, ҳазиналарга нисбатан мулк ҳуқуқини тан олиш (бошқа усулда яширилган нарсалар) асосида вужудга келади. Шу сингари битим ва шартномалар тузиш, мерос олиш натижасида ҳосил қилиш йўли билан вужудга келади. Мулк ҳуқуқи мулкдорнинг ихтиёрий суратда мажбуриятни бажариши, мулкдорнинг мол-мулк тақдирини ҳал қиладиган бир томонлама қарор қабул қилиши, суд қарори асосида мол-мулкни олиб қўйиш (сотиб олиш) йўли билан, шунингдек мулк ҳуқуқини бекор қилувчи қонун ҳужжатларига асосан бекор бўлади.²⁷

²⁷ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т. 2003.

Давлат мулк шакллари ривожлантириш учун мулк ҳуқуқи субъектлари ҳуқуқларининг тенглигини таъминлайди ва унинг ҳимоя қилинишини кафолатлайди мулк шакллари бундай туркумлаштириш учун мулк субъекти мақоми ва мол-мулк режимининг узвий *бирлиги* муҳим аҳамиятга эгадир.

Фуқаролик ҳуқуқига асосан мулк ҳуқуқи мазмунини мулкдорнинг эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқларининг тизими ташкил этади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик, Ер кодекслари, мулкчилик тўғрисидаги қонунларига асосан республикамиздаги барча жисмоний ва юридик шахслар қонунда белгиланган доирада ўз мулкларига эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва тасарруф этиш билан боғлиқ ҳуқуқларга эгадирлар.

Эгалик қилиш ҳуқуқи - мулкдорнинг ўз мулкига жисмонан, моддий ва ҳуқуқий эгалик қилишни кўзда тутди.

Фойдаланиш ҳуқуқи - жисмоний ва юридик шахсларнинг ўз мулкининг фойдали жиҳатлари, хусусиятларидан турли эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ фаолиятни белгилловчи ҳуқуқлар бўлиб, мол-мулк эгасининг ҳуқуқларидан бири бўлиб, бойлик ва мол-мулклардан белгиланган тартибда фойдаланишидир. Мол-мулкдан атроф-муҳитга, бошқа фуқаролар, юридик шахслар, давлат манфаатларига зиён етadиган даражада фойдаланишга, шунингдек ушбу ҳуқуқни сууистеъмол қилишга йўл қўйилмайди.

Тасарруф этиш ҳуқуқи - мулкдорнинг ўз мулкининг тақдирини белгилаш яъни, сотиш, ҳадя қилиш, ижарага бериш, мерос қолдириш ва бошқа фаолияти билан боғлиқ ҳуқуқлари бўлиб, бунда мулкдан ким ва қандай ҳолда фойдаланишини ҳал этади. Тасарруф этиш ҳуқуқига эга бўлган шахс мол-мулк эгасининг асосий ваколатларини амалга ошириш ҳуқуқи асосида мол-мулк объектдан фойдаланиш йўл-йўригини белгилаш ҳуқуқига эга бўлади. Амалда мулкни тасарруф этиш ҳуқуқига реал эга бўлган шахсгина ҳақиқий мулк эгаси ҳисобланади. Тасарруф этиш ҳуқуқи икки турга, яъни - бир маротаба амалга ошириладиган тасарруф ҳамда узок муддат давом этувчи тасарруф этишга бўлинади.

Тасарруф этиш ҳуқуқи ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси каби мулк объектларига нисбатан қонунда белгиланган доирада чекланади. Чунки табиат бойликлари инсон қўли билан яратилмаган, табиат қонуниятлари асосида ривожланади ва жамиятнинг тараққиёти учун муҳим табиий тириклик манбаси бўлиб хизмат қилади.

Давлат ва ҳуқуқ тарихидан маълумки, ҳар қандай демократик ҳуқуқий давлатда инсонга мавжуд бўлган барча ҳуқуқлар инъом этилади. Худди мана шу ҳуқуқлар давлат томонидан тан олиниб, эътироф этилиши ва уларни амалда бажарилишини таъминлаб ҳимоя этилиши жамиятдаги конституциявий тузумга боғлиқдир. Ўзбекистон Республикасида бошқа ҳуқуқлар сингари мулк ҳуқуқини ҳам ҳимоя қилиш қонуний жиҳатдан мустаҳкамланган ва қафолатланган. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси ҳамда "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги Қонунида мулк ҳуқуқи ҳимоя қилиш усуллари белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 19-боби "Мулк ҳуқуқини ва бошқа ашёвий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш"га бағишланиб, унга кўра мол-мулкни бошқа шахснинг қонунсиз эгалигидан талаб қилиб олиш (виндикация) ҳамда мулкдорнинг ҳуқуқларини эгалик қилишдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган ҳуқуқбузарликлардан ҳимоя қилиш (негатор даъво) усуллари белгиланган.²⁸

Ўзбекистон Республикаси мулк ҳуқуқини амалга оширишни қафолатлайди, мулкдорнинг конституциявий ҳуқуқларини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси қонунларида назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мол-мулкни кўпайтиришни чеклашга ҳамда уни мажбуран тортиб олишга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг ва бошқа давлатларнинг юридик ҳамда жисмоний шахсларига мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилишда Ўзбекистон Республикаси тенг шароитлар яратиб беради.

Мулкдор ўзга шахс томонидан қонунга ҳилоф равишда эгаллаб олинган мол-мулкни Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилигига мувофиқ талаб қилиб қайтариб олиш ҳуқуқига эгадир.

Мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш суд ёки хўжалик суди томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасида белгиланган ҳар бир шахсни ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал Кодексида ҳам ўз аксини топган. Хусусан, бу Кодекснинг 1-моддасида "Ўзбекистон Республикасида ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят этиш ҳуқуқи қафолатланади."²⁹

²⁸ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. –Т., 2003.

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси. –Т., 1997 й. 477а-1-сон.

ДАВЛАТ ЭКОЛОГИК СИЁСАТИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ АСОСЛАРИ

*Ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир.*³⁰

Конституциямизда шахс, жамият ва давлатнинг ижтимоий, иктисодий, сиёсий-ҳуқуқий, маданий-маърифий соҳаларидаги асослари мустаҳкамланган бўлиб, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш бўйича давлат-ҳуқуқий механизмини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам Конституцияда белгиланган қоидалар орқали жисмоний ва юридик шахслар экологик ҳуқуқ, бурч ва эркинликларини ифода этадилар.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида табиат-жамият тизимидаги ўзаро муносабатларни тартибга солувчи махсус қоида-талаблар ҳам белгиланган бўлиб, экология ҳуқуқи манбаларининг пойдеворини ташкил этади.

Асосий қонунимизнинг 50,-54,-55 ва 100-моддаларида табиатни муҳофаза қилиш, табиий бойликларимиздан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ экологик ҳуқуқий қоида-талаблар мустаҳкамландир.

Конституциямизнинг 50-моддасида "Фуқаролар атроф табиий муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар" - деб белгиланиб, фуқароларнинг экологик мажбуриятларини конституция даражасида мустаҳкамлайди.

"Жамиятнинг иктисодий негизлари" - деб номланган XII бобда, республикамиз ҳаётининг иктисодий асослари, яъни мулкчилик масалалари, ҳўжалик юритиш ва тадбиркорлик фаолиятининг кафолатлари белгиланиб, ҳозирги пайтда бозор муносабатларини ривожлантириш амалга ошириляётган ислохотларни чуқурлаштиришда аҳамияти бекиёсдир.

Ушбу бобнинг 54-моддасида куйидагилар белгиланган: "Мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади. Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги, фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўрикланадиган манфаатларини бузмаслиги шарт". Ушбу моддада биринчидан, мулк ҳуқуқининг

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: «Ўзбекистон», 2003 йил.

мазмунни эътироф этилса, иккинчидан, мулкдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган жисмоний ва юридик шахсларнинг хўжалик ва ишлаб чиқариш жараёнида экологик муҳитга зиён етказмаслиги, яъни уларнинг экологик мажбуриятлари мустаҳкамланади.

Конституциянинг 55-моддасида "Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий заҳиралар умуммиллий бойлиқдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир", - деб, ифодаланган бўлиб, давлат экологик сиёсатининг асосий тамойилларини ўз ичига олади.

Ушбу конституциявий қонданнинг аҳамияти шундаки, биринчидан, мустақиллигимизнинг моддий асосини ташкил этувчи табиий бойлиқлар халқимизнинг бойлиги, мулки эканлиги, иккинчидан, табиий ресурслардан фақат оқилона фойдаланиш зарурлиги, учинчидан, республикаимиз табиати давлат муҳофазасига олинганлиги, яъни экологик-ҳуқуқий муносабатларни давлат томонидан қафолатланиши каби муҳим тамойилларни мустаҳкамлайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қонда-талаблари ва тамойиллари асосида атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлашга қаратилган қонунлар қабул қилинди.

Асосий қонунимизда давлат экология сиёсатининг асосий йўналишлари белгиланса, ушбу конституцион қондаларга мос равишда қабул қилинадиган қонунларда атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг талаблари, механизми мустаҳкамланади.

Республикаимиз мустақилликка эришгандан сўнг Конституциямиз қонда-талаблари асосида Ўзбекистон Республикасининг қуйидаги экология соҳасидаги қонунлари қабул қилинди:

- "Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Қонун;
- "Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида"ги Қонун;
- "Давлат санитария назорати тўғрисида"ги Қонун;
- "Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонун;
- "Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Қонун;
- "Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонун;
- "Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонун;

- "Ер кодекси";
- "Ер ости бойликлари тўғрисида"ги Қонун;
- "Давлат ер кадастри тўғрисида"ги Қонун;
- "Ўрмон тўғрисида"ги Қонун;
- "Экологик экспертиза тўғрисида"ги Қонун;
- "Метрология тўғрисида"ги Қонун;
- "Стандартлаштириш тўғрисида"ги Қонун;
- "Хизмат ва маҳсулотларни сертификатлаштириш тўғрисида"ги Қонун;
- "Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавкулудда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида"ги Қонун;
- "Гидротехника иншоотларининг хавфсизлиги тўғрисида"ги Қонун;
- "Радиация хавфсизлиги тўғрисида"ги Қонун;
- "Чиқиндилар тўғрисида"ги қонуни ва бошқа қонунлар қабул қилинди.

Ушбу қонунларда табиатни муҳофаза қилиш, табиий объектлардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларнинг мақсади, вазифаси, объект ва субъектлари, табиий ресурсларнинг ҳуқуқий ҳолати, ушбу соҳада юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, эркинликлари, кафолатлари ва ваколатлари, табиий ресурслардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш тартиби, муддати ва талаблари, экологик қонунчилик талабларини бузганлик учун юридик жавобгарлик чоратадбирлари каби экологик-ҳуқуқий қоида талаблари белгилангандир.

Шунинг учун ҳам юқорида таъкидланган Ўзбекистон Республикасининг қонунлари экологик муносабатларни тартибга солиш учун қабул қилинган бўлиб, экология ҳуқуқининг махсус манбаси сифатида эътироф этилади.

Ҳаммамизга маълумки, конституциявий тамойиллар ва Ўзбекистон Республикасининг қонунларида табиатни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан фойдаланиш ва экологик хавфсизликни таъминлашнинг умумий ва махсус қоида-талаблари белгиланади, мавжуд экологик муносабатлар тартибга солинади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, амалдаги аксарият асосий қонунларимиз ўзгарувчан, турли табиий ҳудудларимизнинг ўзига хос хусусиятларини белгилашнинг иложи йўқ. Мана шундай шароитда

конунларда мустаҳкамланган қоида-талабларни маҳаллий табиий ҳудудларда қўллашда, экологик муаммоларни ҳал қилишда конун ости меъёрий ҳужжатлардан фойдаланилади.

Экология ҳуқуқининг қонуности меъёрий ҳужжатлари ҳам мураккаб тизимга эга бўлиб, экологик меъёрлар доираси, қўлланилиши тартиби, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилиш аҳамиятига кўра қуйидаги таркибий қисмлардан иборат бўлиши мумкин:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорлари;

2. Махсус ваколатли давлат бошқарув органларининг меъёрий ҳужжатлари (қарор, низом, йўриқнома, норматив ва стандартлар);

3. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг меъёрий ҳужжатлари;

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари амалдаги конун ҳужжатлари асосида қабул қилиниб, атроф-табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экологик хавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ қоида талабларни белгилайди ва белгиланган доирада умуммажбурий аҳамият касб этади.

Экология соҳасида махсус ваколатли давлат бошқарув органлари ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Ўзбекистон Республикасининг соғлиқни сақлаш вазирлиги каби органлари ўз ваколатлари доирасида меъёрий ҳужжатларни қабул қилиб, маълум табиат объекти соҳасидаги экологик қоида-талабларни белгилайди.

Экологик конунчилик ҳужжатлари тизимида маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг меъёрий ҳужжатлари ҳар бир вилоят, шаҳар, туман ҳудудида табиатни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш билан боғлиқ қоида-талабларни белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 100-моддасига асосан маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг асосий ваколатлари тизимида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш белгиланган бўлиб, ушбу соҳада уларнинг масъулиятини оширишга хизмат қилади.

Айниқса, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг табиатни муҳофаза қилиш бўйича, эгаллик ва фойдаланиш бўйича ер, ўрмон

участкаларини ажратиб бериш, табиий ресурслардан фойдаланилганлик учун маҳаллий солиқ тўловларини жорий этиш билан боғлиқ қарорлари қабул қилиниб, улар ушбу ҳудуддаги барча юридик ва жисмоний шахслар учун умуммажбурий аҳамият касб этади.

Ушбу конституциявий тамойиллар асосида атроф-табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлашга қаратилган қонун, фармон, қарор, низомлар каби меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинади.

Конституциядаги қоида ва талаблар экологик ҳуқуқий муносабатлар тазимидага асосий тамойилларни мустаҳкамлаб, давлат экологик сиёсатининг асосий йўналишларини белгилайди ва республикамизда атроф-табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш ҳамда аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

964

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Конституция - жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг хуқуқий асоси	5
Конституция: мулк шакллари, уларнинг объектлари, субъектлари ва муҳофаза қилиниши	26
Давлат экологик сиёсатининг конституциявий асослари	31

Шухрат ФАЙЗИЕВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ КОНСТИТУЦИЯСИ ВА ЖАМИЯТНИНГ ИҚТИСОДИЙ НЕГИЗЛАРИ

Мухаррир: *К.Боймуҳамедова.*
Техник мухаррир: *Ж.Абдужалилов.*
Мусаххих: *Н.Мирзажонова.*
Компьютерда саҳифаловчи: *А.Худайбергенова.*

Босишга рухсат этилди: 25.10.2005.
Ҳажми: 2,3 б.т. Адади: 4000. Буюртма: № А-342.
“Ўзбекистон” НМИУ да босилди.
Тошкент шаҳри. Навоий кўчаси, 30.

